

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

І.Козубовська, С.Васьків

**РЕГУЛЮВАННЯ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН
В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**
(методичні рекомендації)

Ужгород - 2017

ББК 88.8
К 19

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор Товканець Г.В.
кандидат педагогічних наук, доцент Розлуцька Г.М.

Затверджено на засіданні кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи (протокол № 4 від 10.11.2017р.)

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВСТУП

Україна є поліетнічною державою, де проживають українці, росіяни, білоруси, вірмени, угорці, поляки, словаки, кримські татари, румуни, євреї, грузини, цигани та інші національності і питання міжетнічних відносин завжди були важливими для країни, але особливої актуальності вони набули останнім часом, коли в значній мірі загострилися політико-ідеологічні, етнічні, мовні, релігійні відмінності серед різних верств населення, внаслідок чого в окремих регіонах країни виникає міжнаціональна напруга, конфліктні ситуації, які на сході країни супроводжуються воєнними діями.

Незважаючи на те, що різні аспекти проблеми міжетнічних відносин досліджувалися багатьма відомими вченими (О.Гуренко, П.Кендзьор, О.Майборода, В.Нікітюк, В. Попов, В.Скуратівський, Г.Солдатова, Т.Рудницька, Г.Щокін та ін.), далеко не всі питання вдалося вже вирішити навіть на теоретичному рівні. Особливо багато дискусійних питань в поліетнічних регіонах, до яких належить і Закарпатська область. Певний вклад в дослідження проблеми міжетнічних відносин в Закарпатті внесли такі вчені, як І.Гранчак, І.Мигович, О.Довганич, Й.Ємець, М.Макара, В.Сагарда та ін. Проте чимало питань етносоціальної політики та соціально-правового захисту етнічних меншин в умовах трансформації суспільства, безперечно, вимагає подальшого дослідження.

У пропонованих методичних рекомендаціях здійснено аналіз особливостей міжетнічних відносин та етносоціальної політики держави, чинників, які ускладнюють забезпечення ефективної міжкультурної взаємодії в полікультурному суспільстві.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

В сучасному світі основною соціально-етнічною спільнотою є нація – історично сформований тип етносу, спільність людей, яка характеризується стійкою цілісністю економічного життя, мови, території, певними особливостями культури і побуту, психологічного складу і етнічного національного характеру [1].

Нації, які прийшли на зміну народностям, - більш широке поняття. Правда, історична зміна народностей націями ще не означає, що перші взагалі зникли. Народність, як відомо, є однією з форм соціально-етнічної спільності людей, яка історично слідує за родоплемінною спільністю. Її виникнення відноситься до періоду розпаду первісно-общинних відносин. Якщо для родоплемінних об'єднань найбільш характерною рисою виступали кровно-споріднені зв'язки, то для народності – територіальні, а для нації – економічні. Народність більш властива для рабовласницького і феодального ладу. В умовах капіталізму, з посиленням економічних і культурних зв'язків вона, як правило, переходить в націю, проте деякі народності продовжують існувати і зараз, оскільки в силу різних причин вони не стали нацією.

Нація і народність є історичними формами етносу. Етнос – це стійка сукупність людей, яка історично сформувалася в певних природних умовах. Етнос володіє спільною мовою (включаючи діалекти), спільними особливостями культури, менталітету [2]. Основні ознаки етносу: мова, звичаї, обряди, традиції, народна творчість, норми поведінки, тобто такі компоненти культури, які передаються із покоління в покоління, утворюючи так звану етнічну культуру.

Поняття «етнос» тісно зв'язане з такими поняттями як «етнічність», «етнічна ідентичність», «етнічна самосвідомість». Поняття «етнічність» та «етнічна ідентичність» дуже близькі, але не тотожні. Г.Солдатова [3] підкреслює, що з одного боку, етнічна ідентичність є вужчим поняттям. Це – когнітивно-мотиваційне ядро етнічної самосвідомості. З другого боку, це поняття є ширшим, бо воно включає в себе також прошарок підсвідомого.

Етнічність – невід'ємна частина загальної соціальної ідентичності людини, формування і функціонування якої відбувається у відповідності з певними соціально-психологічними закономірностями.

Що стосується етнічної самосвідомості, вчені виділяють в ній такі головні компоненти: усвідомлення приналежності до свого народу; усвідомлення інтересів свого народу; уявлення про культуру, мову, територію.

Центральне місце серед етносоціальних уявлень посідають образи власної та інших етнічних груп. Саме вони складають головний зміст етнічної ідентичності як когнітивно-мотиваційного ядра етнічної самосвідомості.

Етнічні образи формуються на основі 3 взаємозв'язаних процесів: ототожнення особистості з етнічною групою і її самовизначення через етнічну групу (самоідентифікація); диференціація власної та інших етнічних груп і усвідомлення міжетнічних відмінностей (етнічна ідентифікація і міжетнічна диференціація); усвідомлення ставлення до власної та інших етнічних груп. В етнонапружених ситуаціях етнічне самовизначення і усвідомлення міжетнічних відмінностей відбувається через диференційоване ставлення до найбільш значимих етнічних груп.

Етнічна ідентичність – це не тільки прийняття певних групових уявлень, готовність до подібного способу мислення і етнічних почуттів. Це також побудова системи відносин і дій в різних етноконтактних ситуаціях. Таким чином, суб'єкт визначає своє місце в багатонаціональному суспільстві і засвоює способи поведінки всередині своєї групи і поза нею. Чим більше членів етнічної групи поділяють загальну ідентичність, тим більша вірогідність спільних дій по її захисту. Стійкість ідентичності і її позитивність – центральні моменти для відчуття групової психологічної безпеки і стабільності. Етнічна ідентичність виступає психологічною основою етнополітичної мобілізації, тобто, готовності людей, об'єднаних за етнічною ознакою, до групових дій по реалізації національних інтересів.

У пострадянському просторі проблема соціальної ідентичності отримала досить чітке «етнічне забарвлення». В умовах зростання міжетнічної напруги на етнічність чи етнічну ідентичність як вид соціальної ідентичності припадає основне навантаження з орієнтації індивіда в суспільстві. Етнічність перетворюється, по суті, у форму взаємодії між культурними групами, які діють всередині загального соціального контексту.

У багатьох народів з раннього дитинства заохочується формування більш позитивних установок до цінностей власної культури. Це не тільки елементи етнічної культури, але і важливі психологічні умови збереження етнічної єдності як цілісного і неповторного організму.

Органічна єдність соціальних і етнічних характеристик спільнот людей, їх варіативність і взаємозв'язок дозволяють визначити відносини між ними як економічні, територіальні, політичні, державно-правові, культурні і мовні взаємовідносини між націями, національними групами і

народностями в різних суспільно-економічних формаціях або на різних етапах функціонування і розвитку суспільства в різних країнах.

Таке розуміння відносин між соціально-етнічними спільнотами дає можливість визначити їх специфіку. Вона полягає, по-перше, в тому, що взаємовідносини між соціально-етнічними спільнотами проявляються найчастіше (і головним чином) через економічні, політичні, соціальні і духовні форми суспільних відносин. По-друге, ця особливість проявляється в наявності двох сторін у відносинах між соціально-етнічними спільнотами: внутрішньою (відносини між ними внутрі територіально-державницьких утворень) і зовнішньою (відносини між ними в системі різних територіально-державницьких утворень).

Регулювання етнонаціональних відносин, різноманітних процесів етносоціального розвитку є важливим напрямком соціальної політики. В основі соціальної політики по регулюванню етнонаціональних відносин лежить забезпечення умов для реалізації етнонаціонального потенціалу людини, етнічної індивідуальності, вільного розвитку всіх народів, формування міжетнічної єдності суспільства, недопущення будь-яких привілеїв чи обмежень з етнонаціональними ознаками, розпалювання міжетнічної ворожнечі та пропаганди національної переваги, гармонізація інтересів корінної нації з інтересами іноетнічного населення, національними меншинами, виявлення і вирішення етнонаціональних суперечностей [4].

Соціальна політика держави реалізується в соціальній роботі. В роботі з соціально-етнічними групами важливо враховувати 2 аспекти її змісту: соціальну роботу в широкому і вузькому значенні. В першому випадку мова йде головним чином про створення нормальних умов функціонування всього суспільства, нормального розвитку всіх груп населення, в тому числі і соціально-етнічних спільнот, про технології по профілактиці конфліктних ситуацій, кризових явищ в міжетнічному середовищі. Соціальна робота у вузькому значенні повинна бути спрямована на вирішення виникаючих проблем, зміна середовища проживання соціально-етнічних спільнот, груп до норми, рівня життєдіяльності інших соціальних груп, які проживають на даній території. При цьому в певних умовах можуть практикуватися деякі пільги для покращення життя цих груп в новій для них обстановці. Особливості соціальної роботи в етнічному середовищі зв'язані, перш за все, із специфікою соціально-етнічних груп, спільнот, окремих їх представників. Це передбачає вирішення як власне соціальних проблем, так і проблем зумовлених етнічним середовищем цих груп населення.

В цілому соціальна робота в етнічному середовищі може здійснюватися на трьох рівнях, тісно зв'язаних між собою, оскільки тільки їх поєднання може дати відповідний ефект у вирішенні різних проблем міжетнічних відносин. На державному рівні забезпечується правове регулювання відносин між різними соціально-етнічними спільнотами, правові, юридичні і соціальні гарантії громадян – представників соціально-етнічних спільнот, формується соціальна політика в сфері міжетнічних, міжнаціональних відносин. На регіональному рівні забезпечується реалізація всіх тих положень, які виробляються на державному рівні. При цьому вирішення багатьох питань (зокрема, матеріального, соціального, медичного забезпечення) здійснюється як на державному, так і регіональному рівнях. На регіональному рівні дуже важливо сформулювати позитивну громадську думку про взаємовідносини між представниками різних соціально-етнічних спільнот, між корінними і некорінними жителями регіонів. На місцевому рівні вирішуються всі конкретні питання адаптації представників соціально-етнічних груп до місцевих умов забезпечення їх житлом, медичним обслуговуванням, освітою. Важливим аспектом роботи в етнічному середовищі є надання допомоги представникам етносу у збереженні національної ідентичності, звичаїв, традицій, психології і культури, найбільш важливих етнічних компонентів представників цих груп. У вирішенні цих питань велику роль відіграють місцеві органи влади, всі соціальні інститути, соціальні служби.

Важливою умовою оптимізації процесу регулювання етнонаціональних відносин є його законодавче забезпечення, зміцнення правових засад розвитку етнонаціонального буття. Правові засади етнонаціональної політики відображають особливості функціонування національної правової системи, спрямованої на юридичне закріплення правового статусу суверенних держав, територій, послідовне втілення в життя конституційного принципу рівноправності громадян, незалежно від расової і етнонаціональної належності, вільне самовизначення людини будь-якої національності.

Слід підкреслити, що чинне законодавство України постійно вдосконалюється відповідно до реалій сьогодення під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, зокрема процесу євроінтеграції. Нині розроблено низку проектів Законів України, які регулюють сферу міжетнічних взаємин («Про концепцію державної етнонаціональної політики», «Про внесення змін до Закону України «Про національні меншини України», «Про зміни до Закону України «Про мови» та ін.

Обов'язковою умовою закріплення правових основ етнонаціональної політики є відновлення у повному обсязі законних прав та інтересів усіх народів, відносно яких була виявлена несправедливість, природного і соціального середовища їх мешкання. Домогтися цього неможливо без створення чіткого правового механізму, який забезпечував би дотримання прав усіх людей, що живуть у тому чи іншому національно-територіальному утворенні, не допускав би порушень щодо врахування інтересів кожної з етнічних груп незалежно від їх чисельності. Створення і приведення в дію механізму правового захисту усіх народів передбачає утвердження державою самоцінності етнонаціональних форм суспільного життя, визнання права кожного етносу, кожної людини на самоутвердження. Крім цього фактором створення механізму забезпечення правового статусу і етносу, і народу, і кожної людини, як умови підвищення ефективності регулювання етнонаціональних процесів, є створення умов, які б виключали будь-яку дискримінацію за національно-етнічними ознаками. Особливе значення щодо цього має закріплення конституційно-правової, демократичної основи етнонаціональних процесів і міжнаціональних відносин.

Суттєвим фактором оптимізації етнонаціональної політики є зміцнення та вдосконалення механізму забезпечення законності, який однаковою мірою був би на варті охорони прав та інтересів громадян усіх національностей. До найважливіших напрямків формування такого механізму слід віднести створення надійної правової системи, яка забезпечувала б повне здійснення конституційної законності в суспільстві і була б здатна визначати і оголошувати незаконність постанов, рішень, інструкцій, актів державних органів місцевої влади неконституційного характеру, які суперечать інтересам і правам громадян різних національностей, зокрема тих, що живуть за межами своїх національно-територіальних утворень; законне забезпечення судово-правового захисту честі та гідності людей різних національностей, їх національних почуттів та національної гордості (у цьому зв'язку необхідно рішуче підходити до використання в практиці судочинства відповідних статей кримінальних кодексів, які передбачають покарання за образу національної гідності та честі, що, засвідчуючи низьку політичну культуру частини людей, деформує міжетнічне спілкування та істотно ускладнює процес формування етносоціальної культури); повніше відображення в новому (зокрема кримінальному) законодавстві принципу рівності представників усіх національностей перед законом; недопущення в судовій практиці випадків, коли з метою спрощення судової процедури ігнорується такий важливий конституційний принцип, як ведення судочинства з

урахуванням національної мови; удосконалення законодавства у руслі зусиль держави, спрямованих як на закріплення основних принципів законності, справедливості, рівності людей усіх національностей перед законом, так і на підвищення політичного, соціального, виховного значення закону, посилення його ролі як важливого фактора зміцнення міжетнічної єдності суспільства, правової, етносоціальної культури; розвиток системи прав і свобод людей різних національностей, посилення гарантій, збагачення соціального змісту останніх, створення сприятливих умов для їх розширення, постійне підвищення значення правової форми їх реалізації; докорінна зміна місця і ролі суду як засобу цивілізованого вирішення суперечливих проблем, пов'язаних з етнонаціональними і міжнаціональними відносинами.

Важливою умовою забезпечення продуктивної міжетнічної взаємодії в полікультурному суспільстві є формування міжкультурної (міжетнічної компетентності).

Зауважимо, що поняття «компетентність» тлумачиться вченими по-різному. У вітчизняній науковій літературі компетентність визначається як : певний психічний стан, що дозволяє діяти самостійно та відповідально; здатність і вміння виконувати певні функції; наявність спеціальної освіти, широкої ерудиції; професійна підготовленість і здатність до виконання професійних завдань; рівень досягнень індивіда у певній галузі [5, с. 57]. Це – наявність певних знань і повноважень у вирішенні якоїсь справи; повноважність у розв'язанні конкретної проблеми [6, с. 215].

Американські вчені Е. Роджерс і Т. Стейнфатт [7, с. 221] визначають міжкультурну компетентність як рівень особистісного розвитку індивіда, на якому він здатний ефективно та належним чином обмінюватись інформацією з людьми, які належать до іншої культури.

О.Садохін трактує міжкультурну компетентність як сукупність соціокультурних та лінгвістичних знань, комунікативних вмінь та навичок, за допомогою яких будь-який суб'єкт культури може успішно спілкуватися з носіями інших культур на всіх рівнях міжкультурної взаємодії [8].

Таким чином, міжкультурна компетентність – це ступінь прояву фахівцем знань, умінь і навичок, які дозволяють правильно оцінювати специфіку та умови взаємодії, взаємин і спілкування з представниками інших культур, які проявляються у своєрідності їх традицій, звичок і психологічних якостей, знаходити адекватні форми впливу на них з метою підтримки атмосфери взаємної довіри і конструктивного співробітництва, спрямованого на досягнення спільно визначених цілей.

Часто у науковій літературі вживають також поняття етнокультурна компетентність. На нашу думку, ці два поняття дуже тісно пов'язані і суттєвої різниці між ними немає, оскільки більшість дослідників підкреслюють наявність в структурі етнокультурної компетентності особистості готовність до міжкультурного діалогу.

Так, О. Гуренко під етнокультурною компетентністю розуміє інтегроване утворення, представлене єдністю особистісного, гносеологічного, операційного, процесуального, інтегративно-оцінювального, проєктивного компонентів, що забезпечують у своїй взаємодії продуктивну етнокультурну діяльність і творчу самореалізацію майбутнього фахівця [9].

Досліджуючи особливості етнокультурної компетентності фахівців соціально-педагогічної сфери, А. Якубовська зазначає, що це складне інтегроване поняття, яке передбачає теоретичну і практичну готовність до соціальної діяльності в поліетнічному соціумі. Етнокультурна компетентність – компонент професійної компетентності фахівців і фактор їх конкурентоспроможності в майбутній професійній діяльності [10].

Важливими складовими особистості, яка досягла достатнього рівня етнокультурної компетентності, є такі:

- висока особиста етнічна культура, заснована на позитивній етнічній ідентичності особистості;
- готовність до міжкультурного діалогу;
- висока адаптивність до умов життєдіяльності в умовах іншої культури і під час взаємин з представниками інших етнічних груп;
- толерантність і культура міжетнічної взаємодії.

Етнокультурна компетентність фахівців передбачає високий рівень професіоналізму, знання, уміння і навички, які дозволяють вільно використовувати культурні засоби і об'єкти в етнокультурному середовищі. Зміст цієї компетентності майбутніх професіоналів відображає філософський, культурологічний, психологічний, етнологічний та інші аспекти їх підготовки, в центрі якої знаходяться питання культури і внутрішнього світу людини.

Етнокультурна компетентність сприяє:

- передачі етнокультурного досвіду, інформації іншим поколінням;
- розвитку індивідуальності, що характеризує три сторони людини – індивідуальну (природні властивості), суб'єктивну і особистісну (особистий досвід, почуття, статус в соціумі);

- вихованню та освіті людини з опорою на етнокультурні традиції конкретного регіону;
- розвитку національної самосвідомості, цілісності особистості.

Рівень етнокультурної компетентності особистості є результатом об'єктивних умов: а) економічних, б) соціально-політичних, в) демографічних, г) культурних, д) релігійних та ін. Суб'єктивні умови сформованості даної компетентності складають конкретні параметри особистості: культурологічна спрямованість (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, мотиви); освіченість (знання, вміння та навички); вихованість (етична, естетична, фізична та ін.); загальна культура (культура розумової праці, спілкування, поведінки та ін.); професійна майстерність (здатність оцінювати свій досвід, здобувати нові знання та ін.).

Вимоги до етнокультурної компетентності проявляються в розумінні феномена культури, її ролі в людській життєдіяльності, в уявленнях про способи придбання, зберігання та передачі соціального досвіду, базисних цінностей культури, в знанні форм і типів культур, основних культурно-історичних центрів і регіонів світу, закономірностей їх функціонування та розвитку, в умінні оцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, у здатності до міжкультурного діалогу; в знанні рідної, державної та іноземної мов, національних особливостей народу, народних традицій та вмінні їх використовувати в професійній діяльності.

Слід підкреслити, що міжкультурна компетентність (як і етнокультурна) не є статичним утворенням і вимагає регулярного перенавчання та вдосконалення уявлень про культурне різноманіття. Фахівці, які працюють в полікультурному середовищі, повинні використовувати будь-яку можливість розширити свої культурні знання і досвід шляхом поглиблення розуміння в таких галузях знань: вплив культури на поведінку людини; установки і цінності; особливості організації підтримки в різних соціокультурних групах; роль мови, мовних шаблонів, стилів і способів комунікації; вплив соціальної і освітньої політики на систему надання послуг; ресурси, які можуть бути використані для роботи з певними категоріями осіб; можливі протиріччя між професійними цінностями і потребами клієнтів з різних соціокультурних груп; відношення до влади в суспільстві, соціальних інститутів або установ і вплив на клієнтів, представників різних етнічних груп.

Міжкультурна компетентність не може сформуватися сама собою. Це може відбуватися тільки в процесі цілеспрямованої полікультурної підготовки фахівців. Освітній процес повинен бути спрямований на

формування знань, умінь та навичок роботи з людьми різних соціальних груп, які належать до різних культур. Майбутні фахівці повинні бути готовими сприйняти ідею полікультурності суспільства і шанобливого ставлення до інших культур, що підкреслює вагомість проблеми їх міжкультурної компетентності. Знання та навички роботи в полікультурному середовищі в поєднанні з саморефлексією можуть запобігти помилковим професійним оцінкам і діям, які можливі через стереотипізацію певних груп клієнтів (наприклад, мігрантів, циган).

Формування міжкультурної компетентності майбутніх фахівців значною мірою забезпечується в процесі полікультурної освіти шляхом інтеграції полікультурного компонента в освітні програми і плани, проведення відповідної професійно спрямованої систематичної позааудиторної роботи.

Складовою міжкультурної компетентності є міжкультурна толерантність.

Дослідження науковців засвідчують, що проблема толерантності охоплює усі сфери суспільного життя нації: соціальну, релігійно-конфесійну, політичну, особистісну, міжетнічну. Етимологія слова «толерантність» походить від латинського *tolerantia* – терпимість, тобто здатність утворювати і підтримувати спільність з людьми, які відрізняються у певному відношенні від переважаючого типу. Толерантність – це протилежність ворожості, антипатії, ненависті [11–13].

Організація Об'єднаних Націй оголосила 1995 рік роком толерантності. В рамках його проведення державами-членами ЮНЕСКО була прийнята Декларація принципів толерантності, що містить такі визначення цього поняття:

- повага, прийняття та правильне розуміння багатого різноманіття культур, форм самовираження та самовиявлення людської індивідуальності;
- політична й правова потреба; активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини.

На початку XXI століття проблема толерантності набула особливої актуальності у зв'язку з процесом глобалізації, що зіштовхує релігійні, національні і етнічні ідентичності різних культур і народів. Формування громадянського суспільства неможливе без відповідного усвідомлення фундаментальних цінностей демократії. Однією з основних таких цінностей є цінність толерантності. Проблема толерантності сьогодні – одна з центральних проблем як глобального, так і національного порядку.

Толерантність — це терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки. Це повага або визнання рівності інших, відмова від домінування чи

насильства. Інакше кажучи, постійні, цілеспрямовані зусилля для створення такого інформаційного поля, яке б культивувало в людині і суспільстві настанову на самообмеження, злагоду та співробітництво, на емоційну мобілізацію на злагоду культур. Це також визнання легітимності законних інтересів іншого, що не розходяться з мораллю, і відвертість по відношенню до його досвіду, готовність до діалогу і до розширення власного досвіду у цьому випадку

Існує типологія толерантності за соціальними сферами її буття:

1) гендерна толерантність — неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою;

2) вікова толерантність — неупередженість до апріорних “недоліків” людини, пов'язаних з її віком. Вікова толерантність цілком може поєднуватися із прийнятою у багатьох культурах повагою до осіб похилого віку;

3) освітня толерантність; очевидно, що даний тип толерантності має відношення до побутової сфери і не пов'язаний з обговорюваним питанням, де рівень освіти суб'єктів права є вирішальним чинником;

4) міжнаціональна толерантність — терпиме ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції “презумпції національної невинності”;

5) расова толерантність — відсутність упереджень до представників іншої раси;

6) релігійна толерантність — терпиме ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

7) географічна толерантність — неупередженість до жителів невеликих або провінційних міст, сіл і інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки, або ж до жителів інших країн;

8) міжкласова толерантність — терпиме ставлення до представників різних прошарків населення — багатих до бідних, бідних до багатих;

9) фізична і фізіологічна толерантність — терпиме ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками і т.д.;

10) політична толерантність — терпиме ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їх членів і т.д.;

11) сексуально орієнтована толерантність — неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

12) маргінальна толерантність (толерантність стосовно маргіналів) — ставлення до бездомних, жебраків, наркоманів, алкоголіків, ув'язнених і т.д.

Вчені виокремлюють також види толерантності та інтолерантності за ієрархічним принципом сходження від першого до другого:

а) протекціоністська толерантність — полягає в тому, що суб'єкт толерантності (інститут, організація або індивід) не тільки абсолютно неупереджено ставиться до об'єкта, але й робить усе можливе, щоб допомагати тим організаціям або групам людей, які, на його думку, зазнають інтолерантного ставлення з боку суспільства в цілому або його окремих сегментів; надає квоти для одержання роботи або зарахування у вищий навчальний заклад представникам певних етнічних меншин; допомагає людям, які є об'єктами інтолерантних відносин через свої політичні погляди, фізичні недоліки або сексуальну орієнтацію і т.д.; якщо суб'єктом даного типу толерантності виступає індивід, то можна говорити про його високі моральні якості, вищі прояви емпатії, жалю і т.д.; якщо ж суб'єктом протекціоністської толерантності є держава або окремі її інститути, насамперед, ті, які розподіляють матеріальні блага, то тут можуть виникнути серйозні дискусії, пов'язані із суперечністю між принципами толерантності і соціальної справедливості;

б) ціннісна толерантність — це система цінностей і зразків поведінки, пов'язана з неухильним слідуванням принципам толерантності; система цінностей повинна включати неупереджене ставлення до представників інших соціально-демографічних груп і готовність прийняття висловлювань і поведінкових актів, відмінних від власних;

в) прихована інтолерантність — суб'єкт розуміє важливість принципів толерантності і небезпеку або моральну неадекватність декларації ідей інтолерантності або інтолерантних дій, але в силу внутрішніх симпатій і антипатій, власних настанов і поглядів ставиться упереджено до представників різних соціально-демографічних груп; його ставлення і висловлення носять явно непублічний характер і не можуть впливати на суспільні настрої і дії;

г) вербальна інтолерантність — суб'єкт вважає за можливе, а іноді навіть необхідними публічні висловлення стосовно представників тих або інших соціально-демографічних груп; він вважає неможливим для себе які-небудь публічні дії — насильство, заборони і т.д., але не вважає за необхідне приховувати свої погляди;

д) агресивна поведінкова інтолерантність — суб'єкт вважає виправданим підготовку і здійснення певних дій, спрямованих на заборону, обмеження діяльності або насильство стосовно об'єкта

інтолерантності; ці дії пояснюються його розумінням соціальної справедливості, сильним ступенем відчуження від об'єкта, низьким рівнем правової культури; нерідко така поведінка пов'язана з певним рівнем соціалізації або навіть настановами на девіантну або кримінальну поведінку; у тому випадку, коли суб'єктом є інститут, це пов'язано з певною державною політикою тоталітарного суспільства.

Отже, толерантність є базовою цінністю відкритого суспільства. Відкритість суспільства своїм власним змінам та інноваціям означає одночасно і відкритість його назовні, іншим культурним нормам і принципам. Тому толерантність, критичне мислення, свобода і відповідальність особистості у відкритому суспільстві пов'язані один з одним, становлять фундамент демократії і створюють умови розвитку, руху суспільства вперед

Застосування терміна «толерантність», як уявляється, зумовлено його сильною, активною формою, правовим, суспільно-політичним, моральним принциповим характером. Він визначає соціокультурний рівень міжособової і міжгрупової взаємодії. Сімейні, дружні, сусідські, інтимні відносини характеризуються, як правило, терміном «терпимість». Поняття ж «толерантність» в етичній і політичній лексиці включає морально-правовий та державний аспекти.

В умовах інтенсивного інтеграційного світового процесу взаємопроникнення різних культур толерантність набуває ознак загально визнаного державного принципу, яким необхідно керуватися, щоб успішно розвивати конструктивні взаємини між державними, політичними і військовими блоками, організаціями на правових, цивілізованих принципах. Призначення толерантності як правового і державного принципу полягає в юридичній повазі прав людини, їх визначенні як основних прав (особисті права, свободи, політичні, соціальні, культурні) або як фундамент, що визначає державні цілі (свобода, демократія і т.д.)

Як свідчить історія людства і повсякденне життя, буває чисто декларативна толерантність, коли ні відносини, ні дії не відповідають заявам і промовам. Можлива і чисто реляційна толерантність, яка не виявляється ні у висловлюваннях, ні в діях. Політична реальність дає часто приклади акційної толерантності, коли, незважаючи на заяви в ЗМІ і навіть вороже ставлення стосовно того чи іншого питання, у політичній практиці держави виявляють толерантність. Спрощене сприйняття толерантності включає одночасно всі види, коли толерантність має місце і у висловлюваннях, і у відносинах, і в діях, загалом – у ставленні людини.

У науковій літературі (О.Гуренко, Н.Паніна, Е.Соколова) толерантність розглядається, насамперед, як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості чи переваги якої-небудь однієї точки зору. У такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншого, сприйняття іншого як собі рівного, що претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди і поваги. Своє практичне вираження вона знаходить у витримці, самовладанні, здатності тривалий час терпіти несприятливі впливи.

Першим міжнародно-правовим документом, в якому розкривається суть толерантності, є проголошена та підписана ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р.

Декларація принципів толерантності, що містить такі визначення цього поняття:

- повага, прийняття та правильне розуміння багатого різноманіття культур, форм самовираження та самовиявлення людської індивідуальності;
- політична й правова потреба; активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини.

В Декларації зафіксовані головні рівні упровадження принципів толерантності: особистий, державний, соціальний.

Особливе значення авторами Декларації надається функціонуванню принципів толерантності на рівні держави. Тут толерантність означає дотримання законодавства, правопорядку і судово-процесуальних та адміністративних норм. Крім того, толерантність також вимагає надання кожній людині можливостей для економічного і соціального розвитку без будь-якої дискримінації. В Декларації запропоновані і шляхи досягнення поставлених перед державою завдань. Це:

- ратифікація і виконання існуючих міжнародних конвенцій про права людини;
- розробка законодавства, здатного забезпечити в суспільстві рівноправні підходи і рівність можливостей для всіх груп і окремих людей.

Питання основних чинників, засобів досягнення миру та попередження конфліктів на етнічному ґрунті привертають до себе дедалі більшу увагу як з боку урядів, громадських організацій національних держав, так і з боку міжнародних організацій. Нетерпимість є однією з найбільших глобальних проблем сучасного світу. Загроза її поширення

пов'язана з ксенофобією, екстремізмом та насильством. Зниження рівня толерантності підриває принципи демократії, призводить до порушення індивідуальних та колективних прав людини. Натомість високий рівень толерантності сприяє зміцненню політичного і соціального фундаменту демократичної державності, громадянського суспільства, національної єдності.

Проблема толерантності охоплює всі сфери суспільного життя нації: соціальну, релігійно-конфесійну, політичну, особистісну, міжетнічну. Питання міжетнічної толерантності актуалізуються у світі у зв'язку із зростанням кількості міжетнічних конфліктів, загрози мирному співіснуванню та необхідності встановлення конструктивної взаємодії представників різних етнокультурних груп на міжнаціональному рівні та усередині національних спільнот

Рівень міжетнічної толерантності зазвичай оцінюється у двох вимірах: психологічному – готовність до зближення або, навпаки, до несприйняття людей іншої національності; політичному – як дія або здійснювана через закон і традицію суспільна норма. Обидва виміри є сутнісною складовою феномену толерантності, високий рівень якої становить цінність і соціальну норму громадянського суспільства, забезпечує суспільно-політичну стійкість та гармонію міжетнічних взаємовідносин.

На думку багатьох вчених, високий рівень міжетнічної толерантності в багатонаціональній державі може бути забезпечений в значній мірі в процесі полікультурної освіти, яка покликана готувати підрастаюче покоління до мирного життя в багатонаціональному суспільстві.

Сьогодні вчені (В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, С. Клепко, В. Кремень, В. Ільїн, В. Лутай та ін.) розгорнули найактуальнішу гуманітарну дискусію в цьому контексті навколо пошуку основи для розбудови відкритого полікультурного суспільства, переорієнтованого з ідеологізованої монополярної моделі на плюралістичну поліцентристську, адекватну викликам ХХІ ст. Важливим елементом такої основи постає зміст сучасної освіти, який повинен відповідати зазначеним соціальним очікуванням.

Сучасна освіта – відкрита нелінійна система, якій притаманні цілісність, мультикультуралізм, контекстуальність, діалогізм. За такої системи зберігається функція підготовки особистості, яка існуватиме в світі багатоманітних зв'язків, буде здатна орієнтуватися в швидкоплинному житті, оскільки вмітиме адекватно сприймати зміни, усвідомлювати мінливість як природну складову свого існування. Сьогодні спонукає людину глибше замислюватися над майбутнім,

розробляти нові наміри й орієнтації.

Полікультурна освіта – поняття, сформоване в західній інтелектуальній культурі в 70-і роки ХХ століття («Multicultural education»), що виникло внаслідок активних міграційних процесів на американському континенті й передбачало освіту:

- яка ґрунтується на культурному плюралізмі, не замикається усвідомленням і розумінням міжкультурних відмінностей. Важливішим, ніж просто прийняття та підтримка цих відмінностей, є визнання прав різних культур на існування, мета культурного плюралізму може бути досягнута лише в разі повного визнання культурних відмінностей і ефективної програми, яка зробить культурну рівність реальною та значущою (звіт Американської асоціації викладачів педагогічних коледжів, 1974 р.);
- в якій усі сутнісні сторони й аспекти організації навчання спрямовані на задоволення потреб і здібностей представників різних культурних груп для забезпечення рівності та соціальної справедливості (збірник Асоціації з контролю й розробки навчальних планів, 1977 р.);
- в якій віддзеркалюються ідеали культурного плюралізму (міжнародний педагогічний словник, 1977 р.);
- в якій репрезентуються дві чи більше культури, що відрізняються за мовною, етнічною, національною або расовою ознакою (Міжнародна енциклопедія освіти, 1994 р.).

Слушною в цьому контексті є думка Е. Соколової, яка вважає, що інтеграція культури миру в усі навчальні предмети та позанавчальні заходи вимагає створення нових навчально-виховних програм, підручників і посібників, пронизаних ідеями культури миру й ненасильства, співробітництва і партнерства. При цьому, на думку вченої, позитивні зміни в дусі культури миру й толерантності повинні торкнутися всіх ланок освітньої системи – від дитячого садка до інститутів підвищення кваліфікації вчителів. Рекомендується використовувати три основні шляхи: а) у процесі вивчення всіх предметів; б) через міждисциплінарні зв'язки; в) у вигляді спеціальних курсів і занять [14, с. 112].

На думку українських науковців (К. Баханов, В. Венгерська, П. Вербицька, П. Кендзьор та ін.), ситуація, яка склалася, вимагає від освітньої системи України запровадження полікультурної освіти як наскрізного принципу, який має бути покладено в основу всієї виховної діяльності від дошкільних навчальних закладів до університетів, а також позашкільних освітніх установ. Він передбачає створення рівних можливостей для кожної особистості на освіту й культурний розвиток

(незалежно від її культурної, релігійної та соціальної приналежності); сприяє формуванню відкритого демократичного суспільства, представляючи різні, часом відмінні, культурні цінності як рівноцінні; запобігає дискримінації за расовими і національними ознаками, усуваючи почуття зверхності однієї раси чи нації над іншою; підтримує повагу до людини, розвиваючи усвідомлення цінності кожної окремої особистості, здатність до емпатії; зменшує догматизм, пропагує соціальну рівність, оскільки кожній людині надає рівну цінність.

Отже, із зазначеного вище випливає, що полікультурна освіта – це педагогічний принцип, що має бути покладений в основу навчально-виховного процесу, спрямованого на прищеплення дітям та молоді системи національних і загальнокультурних цінностей, розвиток комунікативних і емпатійних якостей, що дозволяє здійснювати їм міжкультурну взаємодію, виявляти розуміння “іншості” й толерантність у стосунках з носіями різних культурних традицій.

Цікавим є підхід до сучасної полікультурної освіти американського вченого Д. Бенкса, в основу якого покладено розуміння культури й тієї ролі, яку етнічна приналежність відіграє в американському суспільстві [15]. Науковець формулює головну мету такої освіти – допомагати молодому поколінню розвивати міжкультурну компетентність. Досягти цієї мети можливо за умови запровадження принципу багатоманітності.

У змісті полікультурної освіти для сучасних американських шкіл Д. Бенкс виділяє чотири моделі: модель А – навчальні курси побудовані на англо-американських перспективах; модель В – зміст освіти залишається англо-американським, але його доповнює етнічний компонент; модель С – навчальні курси побудовані так, щоб школярі вивчали історію та соціальні події з точки зору різних етнічних груп; модель D – школярі вивчають історичні та сучасні події в багатонаціональній перспективі, з позиції етнічних груп, що населяють інші держави. Реформуючи зміст шкільної освіти, автор вважає, що більш прийнятним шляхом є рух від моделі А до С.

Д. Бенкс переконаний, що полікультурна освіта буде ефективною лише за умов: заохочення й поваги до принципу різноманіття; інтегрування етнічного змісту до всіх предметів протягом усіх років навчання; доступності для тих, хто навчається, об’єктивної інформації з історії й культури етнічних груп; наявності систематичних, усеосяжних, обов’язкових і постійно чинних програм підготовки й удосконалення педагогів; зміни культури школи та її навчальної програми настільки, наскільки цього потребує відображення культур і освітньої мети дітей – представників різних етнічних груп; спрямованості змісту освіти на

формування цінностей, стосунків та способів поведінки, що підтримують етнічний плюралізм; реалізації міждисциплінарного підходу. Д. Бенкс має погляд на полікультурну освіту як цілісний педагогічний процес.

У такому ж руслі розглядає полікультурну освіту українська дослідниця Н. Якса. Розв'язуючи проблему її запровадження у вищому навчальному закладі, вчена визначає це явище як процес і результат цілеспрямованої, інституціалізованої, педагогічно організованої й планомірної соціалізації людини, що включає розвиток складної системи знань, умінь, навичок, а також формування поваги до мови і культури всіх етнічних груп, що здійснюється в інтересах суб'єктів та суспільства, до якого вони належать [16, с. 187].

Філософське осмислення полікультурної освіти як стратегічного напрямку сучасної національної освіти знаходимо в працях В. Андрущенко, який зазначає, що полікультурна освіта розширює горизонти освітньої діяльності, сприяє формуванню в індивіда поліфонічного сприйняття світу, культивує толерантність як моральний ідеал та норму поведінки [17, с. 4-12]. Керуючись принципами такої освіти, педагоги виховують повагу та визнання мов і культур усіх етнічних і расових груп. Запровадження такої освіти забезпечить усім, хто навчається, незалежно від статі, соціальної, етнічної, расової, релігійної культурної приналежності, рівні можливості на здобуття освіти в навчальних закладах.

ВИСНОВКИ

Загострення політико-ідеологічних, етнічних, мовних, релігійних відмінностей серед різних верств населення, внаслідок чого в окремих регіонах України виникає міжнаціональна напруга, вимагає нагального пошуку ефективних шляхів вдосконалення етносоціальної політики держави, спрямованої на врахування потреб та інтересів всіх етнічних спільнот, які проживають в країні.

Важливим в цьому плані є виховання міжкультурної компетентності і толерантності всіх громадян, що значною мірою може забезпечити полікультурна освіта.

Проте на сьогоднішній день є фактори, які перешкоджають ефективному здійсненню соціальної політики з регулювання етнонаціональних відносин в Україні: відсутність чіткої науково-обґрунтованої системи здійснення етнонаціональної політики, що спричинено відсутністю досвіду вирішення проблем, суперечностей у сфері етнонаціонального буття; невизначеність концептуальних засад, принципів етнонаціональної політики; живучість у суспільстві догм етнополітичного мислення, негативних етнодуховних, етноідеологічних стереотипів, які суперечать цивілізаційним, гуманістичним засадам етнонаціонального розвитку суспільства.

На жаль, сьогодні, незважаючи на практичну потребу в компетентних фахівцях соціально-педагогічної сфери, здатних здійснювати професійну діяльність у полікультурному суспільстві, розроблені лише окремі аспекти їхньої підготовки; у педагогіці вищої школи не розроблена система полікультурної освіти майбутніх педагогів і методичне забезпечення їхньої професійної підготовки на рівні базової вищої педагогічної освіти для формування в них полікультурної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основы социальной работы / Отв.ред. П.Д.Павленок. – Москва: ИНФРА, 2002. – 395 с.
2. Социальная работа: Словарь-справочник / Под ред. В.И.Филоненко. – М.:Контур, 1998. – 480 с.
3. Солдатова Г.У. Нарушения этнической идентификации у русских мигрантов / Г.У.Солдатова // Социол. журнал. - 1995. - № 3. - С. 144-150.
4. Скуратівський В.А. Етносоціальна культура як саморегульована система / В.А.Скуратівський: Навч. посібник. – К.: УСДО, 1993. – 200 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання/ За заг. ред. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
6. Все про соціальну роботу (Навчально-енциклопедичний словник-довідник) / За наук. ред В.М. Пічі. – Львів : «Новий Світ –2000», 2013. – 616 с.
7. Everett M. Rogers, Thomas M. Steinfatt. Intercultural Communication / M. Everett Rogers, M. Thomas Steinfatt. – Waveland Press, Inc. Prospect Heights, Illinois, 1999. – 292 p.
8. Садохин А.П. Межкультурная компетентность: понятие, структура, пути формирования // Социальные коммуникации. Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – Том X. – №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/678095/>
9. Гуренко О.І. Формування етнокультурної компетентності студентів педагогічного університету в умовах поліетнічного середовища: Автореф. канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ольга Іванівна Гуренко. – Харків, 2005. – 20 с.
10. Якубовская А.Е. Современные подходы к формированию этнокультурной компетентности социальных работников за рубежом: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.05 – теория, методика и организация социально-культурной деятельности / Алла Евгеньевна Якубовская. – М., 2010. – 173 с.
11. Довгополова Я. В. Формування толерантних відносин студентів у полікультурному середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Довгополова Яна Володимирівна. – Х.: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. – 206 с.
12. Этнотолерантность подростка : воспитание в семье и школе : словарь / под общ. ред. А. Г. Козловой. – СПб. : Речь, 2007. – 331 с.
13. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002. – 587 с.

14. Соколова Э. Образование – путь к культуре мира и толерантности / Э. Соколова // Народное образование. – 2002. – №2. – С. 111–113.

15. Banks J. Multiethnic Education : Theory and Practice / J. Banks. – Boston: Allyn and Bacon, 1981. – 326 p.

16. Якса Н. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах полікультурності кримського регіону : дис. ... д-ра. пед. н. : 13.00.04 / Якса Наталія Володимирівна. – К. : НАПН, 2009. – 574 с.

17. Андрущенко В. П. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. П. Андрущенко // Таврійський вісник освіти. – 2004. – № 1. – С. 4–12.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ОСНОВНА ЧАСТИНА.....	4
ВИСНОВКИ.....	21
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	22